
Urbanitet kao ratni plen

Author(s): Miloš BOBIĆ

Source: *Urbani Izziv*, No. 23/25, MESTO - BIVANJE IN STANOVANJE (november 1993), pp. 115-119

Published by: Urbanistični inštitut Republike Slovenije

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/44164430>

Accessed: 21-02-2025 19:26 UTC

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0). To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

JSTOR

Urbanistični inštitut Republike Slovenije is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Urbani Izziv*

vane kapije, a obgrađene četvrti tonule su u mrak i tišinu. Iz tih, doslovno preko noći uhapšenih delova grada nije se moglo izaći, niti se iz jednog sektora preći u drugi sektor, dakle u najbliži komšiluk. Do zuba naoružani čuvari, u nečujnim patikama, šunjali su se duž zidova. Loti, tako je imao dozvolu sa najvišeg mesta i više no ubedljive pratioce, izgubio je celu noć lomatajući se od jedne zamandaljene kapije do druge. Čuvari su iz straha oklevali, izgovarali se, izvrđavali, i retko je koji bez mnogo vike i pretnji, i bez udaraca kamdžijom po okovanim vratnicama pristajao da otkrine svoju kapiju ... U principu, svako je sa svoje strane zida mogao biti i potencijalni ubica.

Verujem da su se naši domaćini razveselili shvativši da nam je Loti pripomogao u tumačenju urbano-političkih zamisli jednog psihijatra pokolebane pameti. Jedino nisu razumeli odakle toliki zaostali orijentalizmi u snovima jednog već uveliko i u svetu proslavljenog borca protiv Turaka i poturica ... Oni to nisu mogli razumeti, a mi im nismo umeli objasniti ...

Mašta ili, bolje rečeno, arhetipska papazjanija dr. Radovana Karadžića podseća na "orijentalizam" slikara psihologa. Kao i oni, i on iz svoje uspaljene memeorije vadi nešto što nikada i nigde nije mogao videti i prisvojiti. Sumnjam da je ikada video plan Starog Vavilona i njegovih unutrašnjih zidova, ali baš kao i njegovi pacijenti, on bez ustručavanja iscertava naherene kapije i pilone, zinule, prozjapljene pa zazidane zidove mrtvih gradova, potkopane, podzidane, okrvavljene kule vavilonske. Pred urbano-političkom freskom tog i takvog, njegovog Sarajeva, iskomadanog pa sahranjenog među orijaške zidove, osećamo istu onu vrstu nelagodnosti kao i pred slikama obolelih tvoraca izgubljenih svetova. I to je dovoljan, veliki, preveliki razlog da se uplašimo.

Članovi Beogradskog kruga možda i neće biti u mogućnosti da baš mnogo doprinesu radanju jednog novog aleksandrijskog Sarajeva. Možda je, stvarno, u pitanju samo moja čudljiva utopijska skica. Ali, vrlo će mnogo pomoći Sarajevu ako - dok je još vremena - zaustave smračene ideje o komadanju živog grada i o njegovom pretvaranju u vavilonsku grobnicu.

Pazite - reč nije o utopiji!

Bogdan Bogdanović, arhitekt, Beograd

¹ E, ja sam vol'o sablje i koplja. A sin mi jarca pečenog! ... Đura Jakšić (1832-1878) ... Aluzija na uobičajne sudare romantičnih snova i trivijalnih želja.

² Naslov speva Matije Antuna Reljkovića (1732-1798)

Miloš BOBIĆ

Urbanitet kao ratni plen

I tada sam doživeo neobičan trenutak zaborava. Nije to bilo sjećanje, već prisustvo u nekom drugom vremenu... bio je samo radostan osjećaj življenja, uzdrhtala saživ-jelost sa svim oko sebe.

(Meša Selimović, Derviš i smrt, 1966)

Trenutno živim u Holandiji. Izabrao sam Amsterdam tražeći utočište za svoja ubedenja. Moje prvo i konačno odredište: Beograd, našao se u sasvim posebnim uslovima. Iznutra još uvek blizak, ispunjen ljudima sa kojima sam se mogao razumeti, našao se u čudnom okruženju. Odnosno, grad je u njemu oduvek i bio samo smo to prekasno zapazili. Odnos grada i okruženja je izbegao spor sa okruženjem. Izbegao sam da gledam propadanje koje nosi ime grada. To nije sudbina ravna tragediji Sarajeva, Vukovara ili Osjeka, ali je istorijska perspektiva slična. Fizičke figure: zgrade, ulice i parkovi će ostati kao podsećanje na nešto što je postojalo. To će znati da protumače samo oni koji su iskusili prethodni duh. U budućnosti to će biti neki sasvim drugi gradovi, sa novim stanovnicima, kulturom i običajima. Kundera je davno anticipirao taj mehanizam tihog uništenja identiteta, a sa njima i kultura. Mnogi starosedeoci Beograda tek treba da pronadju svoje mesto u njemu. Koja je onda suštinska razlika između biti tamo ili **ovde**, danas? Ipak, po svim definicijama, grad je morao biti moderator vlastitog okruženja i to je protivurečnost situacije u kojoj smo. Oduvek sam verovao da urbani duh može da se održi i da sačuva grad od propadanja.

Razvoj definicije urbaniteta odražava i glavne promene koje su se događale u istorijskem razvoju urbanog konteksta. U veoma duhovito zamišljenom razgovoru sa reprezentima pojedinih epoha i kultura Mioto i Jan-Pier Mire otkrivaju najznačajnije karakteristike i shvatanja urbaniteta. Sudeći prema ovim dijalozima u vreme Vitruviusa urbanitet je bio značajna poluga u životu grada koliko i u doba barona Hausmana. Njegovo glavno utočište je sagledavano u redu i grandioznosti forme koja reprezentuje državu. Nasuprot ovome, grčki ideal ga svrstava u red "moralnih asociacija", što se može donekle otkriti u Heglovoj definiciji. Po njegovom mišljenju to je esencijalno civilizovani odnos građana. Koliko se pojam promenio i šta se danas može smatrati glavnom polugom stvaranja i karakteristikom urbaniteta? Svakako da ova dva shvatanja određuju odnos prema urbanitetu, ali i prema ukupnom urbanom kompleksu i danas.

Sedamdesetih i osamdesetih godina ova tema je zao-kupljala mnoge danas ekstravagantne stvaraoce na polju arhitekture. Grad je tada imao prioritet u gradnji vlastitog kreda i filozofije rada arhitekata. Kritičke ocene nisu izostajale. U eseju "Urban art, urban design or urbanity", Pierre Lucain pokušava da urbanitet definiše kao "četvrtu dimenziju urbanog pejzaža". Po njegovom mišljenju, to je, kao i arhitektura, nedefinisan koncept. Ko kontradiktorno zapaža, da "nasuprot arhitekturi ne-

ma funkcionalnu i socialnu dimenziju" (!), on kritikujući postojeće dogme, među kojima i radove Rossi-ja, Lynch-a i Cullen-a, zaključuje da savremene teorije nisu urbanitet uvrstile u svoja glavna načela. Formalne aspiracije se postavljaju iznad svega drugog. Iz današnje perspektive bi se moglo reći da je veliki broj teza iz ovog eseja i potvrđen. Ša više, formalna načela danas gotovo apsolutno određuju sistem vrednosti. Pri tom se postavljaju ili čak negiraju neki od vitalnih aspekata urbane stvarnosti.

Savremena definicija urbaniteta bila bi najbliže određena slobodom izbora. Zaista, šta u današnjem civilizacijskom trenutku može bolje da izrazi aspiracije ljudi, pa i tehničku i političku i kulturnu ideju i ekonomsku stvarnost. Bilo da govorimo o generacijama u naponu snage ili o vrhunskim stručnjacima u pojedinim proizvodnim oblastima, pretpostavke njihove samopovrde leže u dostupnosti velikom broju ljudi, regiona i informacija. Komunikacije i stepen obrazovanja u ovome imaju poseban značaj. U toj sferi se i susreću ideali i stvarnost. Savremeni civilizacijski stepen razvitka i tehnički sistemi u najvećoj do sada poznatoj meri omogućavaju da se ostvare snovi o otvorenosti društva, ponište granice, a da razlike proisteknu prvenstveno iz snage kulture društva. Komunikacije su, na jednoj strani, osnovna infrastruktura svakog sveta, a na drugoj, glavno odredište normativne kulture (ponašanja). Čini se da tu nema kontradikcija i da se na toj liniji otvara širok horizont budućeg razvoja. Slično ovome, Habraken i Melvin Weber vide estetičnost grada u otvorenosti i dostupnosti. Dostupnost je jedan od glavnih karakteristika "dobrog grada" i po mišljenju Linč-a. I mnogi drugi autori, od J. Jacobs do Harvey-a, Carlstein-a i Giddens-a dele ovo mišljenje.

Nasuprot ovoj ovlašnoj slici velike snage i potencijala udruženih intelektualnih ideala i tehnoloških predispozicija, svedoci smo mnoštva sasvim drugačijih erupcija. Dok se akumulirano iskustvo i bogatstvo jedne kulture samom svojom snagom svrstava u lenji, naoko nepokretni konglomerat, po njenoj periferiji, na rubovima pucaju šavovi. Čini se kao da je rana decenijama pokrivena zavojima i mazana laganim melemima najzad otkrivena. Niko više ne želi da igra ulogu bolničara, da zavoje pere i menja. Tako se rana zagadila i pokazuje svoju zlu ćud. Zapuštenu i sada zaista teško bolesno tkivo bori se za opstanak. Čini se da je ranija podela Istok - Zapad premeštena u jednu od strana. Tu su podele izoštrije, svedene na niži čak i komšijski nivo, a sredstva borbe odgovarajuća. Opšti zakoni, naravno, na tako suženom prostoru gube svoju važnost, a smisao im je samo načelan.

Može li se onda danas na onom prostoru koji smo doskora zvali, a neki i smatrali, svojim i dostupnim govoriti o urbanitetu i u kom vremenskom obliku? Doskora se činilo da je on jasno iskazan sa svojim specifičnostima. Utopijska predstava stvarnosti zavarala je mnoge i ostavila ih nesprenim, slepim pred nadolazećim valom dezurbanizacije. Ona je suštinska - duhovna, kulturna, komunikacijska i fizička - rušenjem,

uništavanjem i gubitkom prostorne stvarnosti. Cinično se može zapaziti da je svo moglo da se predvidi još u trenutku kada je reklamni spot za deterdžent za pranje automobila snimljen u bistrom toku Une. Mnoštvo je sličnih primera koji bi dokazali dujalektiku fizičke i duhovne sfere.

Može sa, naravno na ovaj način raspravljati naširoko i navoditi nebrojeno primera. Pitanje koliko nam i naznake onoga što se oko nas i nama događa mogu biti osnov za širu analizu i donošenje sudova o urbanitetu. Skala navedenih protivurečnosti upućuje na paradoks kao osnovno stanje globalnog društva na kraju ovog milenijuma. Izbegavanje zajednica da se suoče sa stvarnošću, okruženje im ispostavlja kao račun retroaktivno. Ideja o uspešnom društvu (Welfare State) uspeva na ograničenom prostoru i ima odgovarajuće, recipročne negativne uticaje na okolinu. Svest o globalnoj međuzavisnosti i o strukturalnoj povezanosti pojedinih aspekata međusobom i sa celinom, očito da je ostala na nivou teorije i ideala u društvenim naukama. Ovo važi i za lokalnu i za globalnu zajednicu. Postmoderna geografija, onako kako je izlaze Edward Soja, opstaje u aglomeracijama sa velikom koncentracijom stanovnika različitih boja kože i religija, ali samo pod uslovom dinamične ekonomske razmene. Los Angeles ima isti broj stanovnika i površinu kao cela Holandija. Koje razmere mogu biti onda merodavne?

U najopštijem smislu, u odnosu na postojeće mogućnosti izbora i sredstava može se reći, da urbanitet oličava kulturu. To je izraz akumulirane istorije, naše svesti i mogućnosti da je interpretiramo. Urbanitet izražava totaliteta. U njemu je udružena forma i socijalne relacije i tehnološka osnova i ekološka svest. Kultura je stalni generator civilizacije, a tehnološke predispozicije i ekonomija samo infrastrukture koja aktiviramo povremeno. U tome se može naći najveći broj savremenih zabluda u planiranju grada i arhitekturi. Arhitekti su svoje uporište našli u formi. Izostalo je vezivo sadržano u senzitivnim ljudskim kontaktima. Tako je grad postao skladište oblika, a od njih kegle na ratnoj kuglani.

Šta je uslovilo aktuelni oblik polarizacije današnjeg sveta? U čemu su uzorci drastične, na jednoj strani tragične, a na drugoj prividno bezbrižne zajednice? Problemi su različiti, kako po karakteru, dimenziji i načinu prostornog iskazivanja, tako i po uočljivosti. Dok se na jednoj strani ističe potreba zaštite ptica u parku, prašuma i kućnih ljubimaca, na drugoj nestaju porodice, cele klase bivaju dovedene na rub egzistencije i eliminisane. Iznad bilo koje političke tvorevine stoji smisao i duh onoga što određuje život, norme i vrednosti društva. Jedan od poslednjih brojeva Guardian-a bavi se ovim problemom na primeru bivšeg SSSR- a. Danas, nekada priznati inženjer izgubivši sve živi u bedi, pauperizovano, dok bivši mladi sitni birokrata i vandal, lišen svih etičkih normi, predstavlja elitu. Pomereni sistemi vrednosti, reklo bi se, ništa više. Ova priča pokazuje svu složenost situacije. U tim okolnostima mnoštvo utvrđenih normi nestaje. Ljudi su primorani da se bore za opstanak, uzimaju oružje, zaboravljaju i prate nove ideologe, već

prema prilici i okolnostima koje su im namenute. Naravno, nije reč o finesama. Tragične su i okolnosti i događaji. Gubitak ili odbrana identiteta se postavlja kao glavno merilo vlastitog opstanka. Načini su različiti i usko povezani sa onim što je primarnio obeležavalo prethodni identitet ili akumulirano iskustvo. Brutalnost i besprizornost mere ono što je propušteno. Razlike su suštinske prirode i otkrivaju esencijalne zablude. Kada je o njima reč tada moramo misliti i na lokalne i na globalne.

Lokalne su faktički strašne, ali su suštinski marginalne. Niti su one predmet mogućih orijentira savremene kulture (bilo kao moguće bilo kao zastrašujuć - protektivni uzor), niti imaju išta zajedničko sa poslednja dva veka razvoja civilizacije i kulture na evropskom prostoru. Uspostavljanje relacije prema globalnom, ili pak samo prema evropskom kontekstu čini se veoma poučnim i značajnim. Stvaranjem predstava o potrebi drastičnog razdvajanja kultura u cilju zaštite jedne od njih. Šta više, postojala je određena pomoć da se ta polarizacija održi kako bi se vlastitoj zajednici jasno moglo ukazati gde vodi nepristajanje na ponuđena pravila. Nije reč o nekoj od verzija 'svetske zavere. Podela na dobre i zle od nastanka religije ispunava kodekse ponašanja i celog spektra društvenih normi. Ipak, sve zavisi od toga gde ćemo podvući crtu podele na dve grupe. To se obično smatra retoričkom temom a suštinski predstavlja najmarkantniji pokazatelj približavanja ili udaljavanja suprotnosti. Položaj crte pažljivom tumaču omogućava da otkrije pre svega stanje svesti onoga ko ju je podvukao. Ako na ovome zasnujemo analizu aktuelnog stanja stvari onda se jasno ukazuje da je ono prouzrokovano pogrešno tumačenom stvarnošću.

U svakom slučaju, bilo koja granica, kao čvrsto postavljen bedem, bilo prostorno ili društveno, bez mogućnosti absorpcije trenutnih pulsiranja dve strane mora pući. Crte su u prostoru predstavljene zidovima. Berlinski zid, međutim, nije bio samo fizička barijera. Može se reći, on to nije bio uopšte. Danas tu visinu može preskočiti bolje razvijen srednjoškolar. Zid danas ima mnogo više simboličku vrednost. Načelno, u ograđivanju a suštinski u postavljanju i kontroli otvora. Iza zida je drugi svet. Iza zida borave antipodi dobra. Iza zida je mrak. Zid se zida, kada je o savremenoj civilizaciji reč, da bi se vlastiti kontekst, prostorno locirao, društveno i politički definisao. Ima li smisao izolovanje kultura sa polovinom polupismenih i petnaest procenata nepismenih stanovnika. Takav previd se mora oplatiti kad-tad.

Naravno, nikako se ne mogu pravdati plemena koja sasvim rastaču same temelje civilizacije, ali se mora učiniti napor pronicanja u korene problema koji nisu od juče. Istorijski gledano haosu je doprinelo i društvo koje na njega danas pokazuje prstom. Hoće li u savremenim uslovima i svetu koji načelno shvata i potvrđuje da ima jedan vazduh, vodu i tlo, vatra mimoići ikoga. Ali sve ovo se čini danas bezbedno daleko. Bejrut: je bio jako udaljen. Drugi kontinent Somalija: drugi kontinent, takođe Albanija Kurdistan: to valjda, još uvek pripada Istočnom bloku - njihov problem. Jugoslavija: to je jako divlje,

surovo i beznadežno. Mora biti da nije mnogo blizu? Ovo je pregled konvencionalnih gledišta, proistekih iz sopstvene zamke podele na dobre i loše, Istok i Zapad i na priznavanje granice. Ona nije bitna ni kao politička, ni kao državna ili geografska. Njen najznačajniji negativan uticaj je na segregaciji između kultura i razbijanju celovitosti globalne ekološke konstrukcije. To danas ne podrazumeva samo razdvajanje literatura i jezika, već segregaciju na centar i periferiju, a posredno i na pres-tanak komunikacije. Ideal ne može biti obeležen lokalnim shvatanjem sveta. U smislu individualnih maštanja on je i poželjan i neophodan. misli globalno - deluj lokalno, zloupotrebjeno je prečesto kako bi se opravdao lokalizam i prikrio lagano razaranje globalne svesti.

Problem je očigledno lociran u sferi prevencije: u sistemu obrazovanja, zakonodavstvu, ekonomiji, kulturnim normama, poštovanju tradicija i istorije - u priznavanju razlika. Tanan odnos prema svemu što postoji preduslov je nastanka kohezije. Krug počinje da se zatvara. Ponovo govorimo o istom: o potrebi otvaranja, o rušenju zidova i granioca. Stvaranje urbaniteta nije više uslovljeno "kontejnerom", kako je Mumford video funkcionisanje srednjovekovnog grada. Šta više, to je negacija savremenih civilizacijskih merila, pa i ekonomskih pravila. Danas ekonomiju i kulturu i nije više moguće jasno razgraničiti. One su integrisane u izlozima prodavnica, u opremi naših stanova i odnosima partnera u poslu. Uočljivost sličnosti i razlika, uniformnost i haotičnost, češće su iskazani nijansama nego stvarnim, suštinskim razlikama. Kontradikcije savremenog sveta uočljivije su izražene u domenu ponašanja i načinu upotrebe dobara, nego u njihovim manje-više sličnim fizičkim karakteristikama. Danas se očito vidi da problem nije kakav grad, zgradu ili ulicu gradimo, već kako ćemo ih negovati, koristiti i kako će ih ljudi razumeti. Elita ima svoju posebnu i nimalo laku ulogu. Kako je davno zapazio Sjøberg grad počiva na njoj. U takvim uslovima, obrazovana elita, ma kako kritičan sastav i skepsu gajili prema ovom terminu, povezana je medijima koji su udaljeni od stvarnosti. Izgubljene su mnoge opšte norme. Njih je uveliko zamenio formalni aspekt. Prestižnost oblika, kao reprezent društvenog i političkog entiteta, stvara glavne kontradikcije. One su uzrok našeg zaprepasćenja uočavanjem nezamislivih spojeva, pojave vandalizma, oživljavanju sasvim anahronih pojava, ponašanja pa i oblika.

Mutantna, klonirana kultura kao da predstavlja najednostavniju redefiniciju onoga što danas najčešće nesvesno prihvatamo kao nesporazum, raskorak između aspiracija i stvarnosti. Klonirana kultura je produkt kumulativnog ponašanja, političkog miljea, položaja i odnosa prema globalnom kontekstu. Ona se danas postavlja kao mnogo žešći problem u svakodnevnom životu, u pokušajima približavanja nekim opštim idealima (ako još uvek postoje), a u ekstremno osetljivim situacijama pokazuje pravu razornu moć. Njene odlike su netolerancija, nekomunikativnost, parcijalnost gledišta i vera u samodovoljnost. I želja za "postojanje na svome" odražava zavidan nivo nepoverenja koji je stvoren tokom decenija. Svirepost proizlazi neposredno iz ovakvih oso-

bina. Ona je samo iskorak na već trasiranom putu. Čemu onda čuđenje? Iz zaprepašćenosti slikama ili iz očaja zaprečene komunikacije ili zbog promjenjenih merila u nedeljivom prostoru? Odgovor je samootrivajući.

Ako bih se opredeljivao za najobuhvatniju definiciju fizičkog izraza urbaniteta onda mi je blisko Habrakenovo mišljenje. U delu *Transformation of the Site on mesto*, pored fizičkih karakteristika, među kojima je razlika unutrašnje i spoljašnje sfere najznačajnija, uslovljava i redom razumevanja (*Order of understanding*). Svakako da je razumevanje najznačajnija predispozicija stvaranja urbaniteta, i opstanka zajednice. Prostorni faktori i oblikovne karakteristike na to svakako utiču, ali mnogo su značajniji za tumačenje odnosa unutar jedne gradske zajednice. Gledajući gradski prostor koji me sada okružuje, neprestano nalazim potvrde ovog mišljenja. Prostor je zapis o životu ljudi, letopis kulturnog razvitka i evolucije društva. Utoliko je grad i opasan dokument. Vešt čitalac, tumač ili pasionirani istraživač - šetač može u prostoru pronaći sažeto mnogo više podataka o kulturi i društvu nego u knjigama. Ulazak u sferu čitanja prostornih znakova na bivšem jugoslovenskom prostoru u ovom trenutku veoma je uzbudljivo i može imati bar dve linije.

Prva određuje pravac tumačenja stvarnosti gradova. Ekspanzija gradova, ogromne migracije koje su se dogodile u poslednjih pet decenija i potpuno opustošenje sela (u većem delu zemlje) svakako će biti značajno polje istraživanja u budućnosti. Posledice su mahom vidljive. Stihijni razvoj, nekontrolisana izgradnja i potpuna erozija pejzaža, ekoloških pa i ekonomskih potencijala. To se odnosi u najvećoj meri na rub, periferiju grada, ali ni centar nije zaštićen. U njemu su karakteristične i posebno zanimljive dve suprotne pojave: izrazito spontano zgušćavanje strukture i elitističko, reprezentativno uređenje manjih celina, poteza ili zahvata. Iz toga se da zaključiti da je istinski urbanitet prikriven, a da je vidljiv bio samo onaj direktivni.

Na jednoj strani, horde pridošlica su pohlepno grabile svoj komad narodnih dobara i zapadnog melema, a na drugoj su tek oaze (tako se kvazi poetično u javnosti i nazivaju prostori centra) trebalo da proizvedu predstavu o urbanoj kulturi i uspešnom društvu. Ona odražava dvostrukost morala kojim smo se rukovodili, bilo da je reč o proizvodnji, ekonomiji, umetnosti ili arhitekturi. Avaj, svaka šminka na lošem vremenu počinje da se razliva i pokazuje pravu sliku. Lažna slika centra se danas ne ukazuje kao utopijski projekt, već kao kamuflaža stvarnosti. Odličja reprezentovanja pojedinih entiteta pronađeni su u opšte priznatim globalnim oblikovnim i stilskim načelima. Kontradikcija lokalističkih aspiracija i upotreba globalnih sredstava danas deluje paradoksalno. O ulozi profesije u tom poslu ne treba posebno govoriti jer je očevidna.

Druga linija je povezana sa samom nepogodom. Rušenje gradova deluje u opisanoj situaciji kao bumerang. Sve

na brzinu stečene vrednosti, silovita akumulacija i dvojnost morala (zapravo, sve moguće vrste dualizama: od bračnih, do poslovnih, političkih i ekonomskih) nisu društveno apsorbovane u nastanku opštih normi, niti se dogodila asimilacija pridošle populacije. Stvoreno je lažno društvo. To je u jednom trenutku moralo pući. U zavisnosti od pojedinačnih, regionalnih stepena razvitka i posledice su različite. Rečene karakteristike društvenog razvitka i, konačno, kulture bile su izvrsna podloga za ono što se potom dogodilo. Kultura društva očigledno nije samo faktor razvitka, već je i osnov opstanka zajednice. Norme, koje su bile decenijama zamenjene hipokrizijom "moralnih asocijacija", opasnom kategorijom sklonoj slobodnom tumačenju, morale su se pretočiti u nešto što podseća na kontinuitet. Svako je tražio vlastiti izlaz u zidu. Potvrda da dosadašnji život nije bio lažan, zaludan i besmislen imala je izuzetan značaj. Religija i nacionalno objašnjenje, znači potcrtavanje razlika a njihovo čuvanje kao utočišta i osnova integracije, bilo je gotovo na dohvat ruke. I ispružili su je. Ma kako snažan urbanitet u tim okolnostima nebi opstao. To je sada očigledno.

Metafizički odnosi u društvu mogu naći svoje objašnjenje ponajpre u sferi socijalnih odnosa, ali im uz mali trud možemo naći i fizičke potvrde. Naši urbaniteti su izgrađivani na iluzijama i oprostorenoj utopiji. Ona je, kao što je još M. Mayerson utvrdio, pogubna po grad i ljudske zajednice uopšte. Ko je u njih poverovao danas je mahom izgubljen. Živi na marginama, bilo da je ostao ili se pomerio, a mnogi su već zauvek ostali tamo gde su poverovali da jedino pripadaju. Simulacija je neophodno sredstvo za doseganje društvenih ciljeva. Ako se ta priprema bazirana na iluzijama ne dovrši, ako učesnici otkriju da su bili na putu da budi zavedeni, onda se događa stvarnost. Pitanja opravdanosti ponuđene iluzije i onoga što je trebala da zameni u ovom slučaju se ne postavljaju. Jednostavno, bes prevarenog poistovećuje se sa ciljem razaranja. To je oblik nekontrolisanog ponašanja ili ludilo. Oblici ludila su mogući pokretači civilizacije, kako je smatrao i Foucault, ali očito to nije pretpostavka razvitka urbaniteta. Naprotiv. U tim okolnostima i gradovi i njihov urbaniteti nisu se mogli otići uticaju privida i iluzije.

To, u krajnjoj liniji, nije nepoznato, niti je bilo van fokusa planologa. Kako se onda moglo desiti da taj vitalni aspekt civilizacije i urbane egzistencije bude brzo uništen? Jedini prihvatljiv odgovor je, da je do toga došlo planski. Da je celokupna akcija bazirana na prekidu komunikacija i eliminaciji, fizičkoj ili duhovnoj, urbane elite. Kada je taj deo plana ostvaren, kada su pokidane veze i ostavljeno široko polje indoktrinacije, modelovanja mišljenja i događaja, sve je bilo i lako i moguće. Za stratege rata uništenje urbaniteta je bio jedan od prvorazrednih ciljeva. Prvo unošenjem dimenzije mase i pokreta periferije, mitinžima i poklanjanjem svevišnjim, a drugoj instanci, okretanjem topova na gradove, njihovu istoriju, stanovnike i kulturu. Ovaj rat, za razliku od svih modernih ratova, vodi se protiv gradova. O toj temi sam do sada pisao mnogo puta izlažući teze koje do danas nažalost nisu izgubile na svojoj aktuelnosti, ali preciznost kon-

statovanja glavnih razvojnih linija i uzroka nastanka problema nisu poljuljani. Oni su po mojoj oceni prevashodno kulturne i ekonomske prirode, a koreni se mogu otkriti u oblicama posleratne izgradnje našeg kako urbanog tako i seoskog prostora. Rat protiv gradova dozvoljava mnogobrojne spekulacije, ali će nas na kraju neminovno približiti kolektivnom saznanju da ima propagandni, psihološki i simbolički značaj. Uništenje mešovitih zajednica, a to je jasno i u slučaju Vukovara i Mostara i Sarajeva, jasno stavlja svima do znanja da takvi oblici života nisu mogući, da oni nisu ni poželjni. U praktičnom smislu uništavaju se nukleusi koje su svojim sadržanjem i geografskim položajem pretili da i dalje šire uverenje o potrebi otvorenosti, dijaloga i komunikacije. Elita je svakako tu (bila) jedan od ciljeva, ali manje važan, čini se. Realnije je zaključiti da je sila usmerena na uništenje plodova njenog postojanja i rada. Urbanitet je (bio) cilj na putu uništenja kolektiviteta, a ciljna grupa gradska elita.

Elita je danas ili u podrumima, spasavajući goli život ili je zagušena stvorenom atmosferom nacionalne ugroženosti, demonizovanjem ostataka komšiluka. Elita je danas uništena fizički (granatama, odvođenjem na front), socijalno (osiromašenjem), politički (na brzinu ustoličenim prividom demokratije) i najzad ekonomski. Ovo su manje - više zajedničke karakteristike svih bivših jugoslovenskih jedinica. Poternice nastale na planu sprečavanja elite da ponovo uspostavi svoje ranije odnose (ili neke slične), sprečavaju svaki kontakt. Strah je sve-moćan. U tim okolnostima i najmanji istup svrstava se u red izdajništva, na jedno strani, ili bezrazložno visokoprocenjene hrabrosti, na drugoj. I jedno i drugo besmisleno i pogrešno procenjeno. Izražavanje sopstvenog mišljenja i javno delanje je po definiciji osnovni zadatak intelektualaca, a moguća tačka samoispunjenja i osnov građenja istinitog urbaniteta svakako.

Vera u primarne vrednosti i značaj slobodne komunikacije jedan je od osnovnih razloga promene mog odredišta. Pokušavam da obnovim ili samo očuvam ono što je činilo moj dosadašnji život. Paradoksalno zvuči da je odavde moguće imati iluziju o trajanju prošlosti. Sve je dostupnije i, mada prostorno dalje, suštinski je bliže. Stara prijateljstva se mogu proveriti i pothraniti. Mnoge slike se realnije sklapaju, a provera vlastitih stavova i zapaženja je manje pod uticajem emocija. Odlazak se nije ukazao samo kao priznanje poraza, već i kao znak nepristajanja - poslednji vid otpora. U suprotnom slučaju, neminovno sledi lagano navikavanje i očaj neprijetnog kompromisa. Jedan oblik urbaniteta je izgubljen, uništen, bez obzira da li je fizički porušen ili će ga pokopati novi oblici relacija i pravila. U tim okolnostima možemo samo nagađati šta će se izroditi. Za proveru predviđanja biće potrebne decenije. Ko doživi pisace izveštaj. Jedina je nada da će imati gde ga objavi.

Dr. Miloš Bobić, arhitekt, Amsterdam

◆ ◆ ◆

Branka BERCE-BRATKO

Culturological Analysis in the rehabilitation of urban housing environments

Urban dwellings and housing for citizens are a basic need and are also one of the main instruments of social politics. Housing is identified as a central social issue in social and economic politics, presented through the media mainly as a crisis of inner cities in Western Europe, especially Britain (Markus, T., 1991 *Rehumanizing the dehumanized*). During the 1970s and '80s debates tended to concentrate on often simplistic explanations and equally simplistic "solutions" attributing the "problem" to single causes. In the '90s there is a need for a more comprehensive view, particular attention being paid to issues of problem definition, design and research of housing management, participation and control, as well as design, redesign, rehabilitation and improvement of existing housing.

In the last decade the intensive development of qualitative methods (the so called "soft" methodology) has emerged as a kind of protest against "statistical averages", and solely quantitative research. Town planning was no exception, it became placeless and inhuman, there was no sense of identity - with little if any reference to the genius loci or character and cultural needs of the local community. At the same time we have to emphasise the different world view forced upon us by environmental problems and worldwide economic (and therefore also social) crisis, all of which represent a new set of tasks for planning and planners to solve, especially evident in urban housing.

An additional problem arose in the '80s and early '90s when the ideology prevailed that "market and market forces" alone were supposed to solve problems of the national economy, including problems of urban and countryside life. The market is oriented towards profit, and works on the basis of free, and highly developed competition. Not all people are competitive by nature. Now, in the '90s it is recognised that planning is needed to balance the market (Montgomery, Thornley, 1990, 16). There can be strong economic influences, if matters of social impacts concerning housing, employment and free time activities of the majority of the population are not considered seriously.

Better developed communities in terms of a balanced social life in a physically responsive environment, and economic opportunities for most residents are of utmost importance. These problems have to be identified from the point of view of affected residents, or their perceptions of the problems have to be accepted as the first step towards their elimination or improvement. McConnell (1981, 121) pointed out this direction while discussing participation.

The lack of an integrated approach to planning has been highly criticised by social scientists (Jantch, 1971, Mlinar, 1988, 238). The first criticism was related to a lack